

*Швец О. В.,**аспірант кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРОЦЕДУРИ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Анотація. Стаття досліджує правову природу процедури ліквідації юридичної особи та момент настання цивільно-правових наслідків ліквідації юридичної особи.

Ключові слова: ліквідація юридичних осіб, юридичний факт, правовідносини, момент настання цивільно-правових наслідків, реорганізація.

Постановка проблеми. Процедура ліквідації юридичної особи є одна із проявів закономірного розвитку державної, економічної, суспільної, господарської сфер життєдіяльності, яка об'єктивно очищує від непотрібних форм господарювання. Ліквідація юридичної особи веде до серйозних правових наслідків, оскільки при ліквідації зникає суб'єкт права, тому й вивчення чинного законодавства про ліквідацію юридичних осіб та практики його застосування має безсумнівну актуальність.

Існують суттєві протилежні підходи з приводу поняття ліквідації юридичної особи, правової природи процедури ліквідації юридичної особи, цивільно-правових наслідків ліквідації юридичної особи, критеріїв розмежування ліквідації та реорганізації. Це й визначає необхідність і важливість усесторонньої теоретичної розробки низки питань, які матимуть значення для подальшого розвитку законодавства про ліквідацію юридичних осіб і для покращення практики застосування закону.

Останнім часом поняття «ліквідація юридичних осіб» є предметом теоретичних досліджень та дискусій багатьох вчених, проблемі приділяли увагу В.М. Коссака, А.А. Герца, П.О. Повара, В.С. Щербина, І.В. Венедиктова, О.В. Титова, О.М. Вінник, І.А. Фаршатов, Б.Б. Черпаханін. Так, В.С. Щербина дотримується думки, що в разі ліквідації юридична особа припиняється як суб'єкт права без правонаступництва [7]. Інша ж наукова думка І.В. Венедиктова, яка полягає в тому, що ліквідація юридичної особи – це спосіб припинення діяльності юридичної особи, це кінцевий результат без переходу прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших юридичних осіб [4]. У свою чергу, П.О. Повар вважає, що юридичну особу, діяльність якої припинена, не можна вважати ліквідованою, адже юридична особа залишається суб'єктом права до тих пір, доки не буде внесено відповідного запису про його припинення шляхом ліквідації юридичної особи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Адже юридична особа може припинити свою господарську діяльність ще до прийняття рішення про ліквідацію – до початку ліквідаційної процедури [3].

Що ж стосується законодавчого врегулювання, то Цивільним та Господарським кодексами України передбачено, що юридична особа вважається ліквідованою з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. Цьому передують прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи, адже саме з того моменту настають цивільно-правові наслідки ліквідації юридичної особи.

Метою дослідження є розкриття правової природи процедури ліквідації юридичної особи і моменту настання правових наслідків ліквідації юридичної особи.

Завданнями дослідження є визначення юридичної сутності, правової природи процедури ліквідації юридичної особи, з'ясування взаємозв'язку настання правових наслідків з підставами, виникнення яких обумовлено прийняттям рішення про ліквідацію юридичної особи, порівнянням понять реорганізації юридичної особи та ліквідації юридичної особи.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, цивільно-правові наслідки ліквідації юридичної особи наступають з моменту прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи. Рішення приймається за наявності певних підстав. Під поняттям підстав для ліквідації юридичної особи слід вважати визначені фактичні обставини, встановлені законом і обумовлені прийняттям рішення про ліквідацію юридичної особи уповноваженою особою (органом). Названі підстави (юридичні факти) можуть бути як юридичні події (наприклад, досягнення мети, для якої створювалася юридична особа), так і юридичні дії (наприклад, здійснення діяльності без відповідного дозволу (ліцензії)).

Ліквідація підприємства як сукупність суспільних відносин, які, будучи врегульовані правом, набувають властивостей правовідносин. Такі правовідносини є причиною настання конкретних наслідків, а саме припинення існування суб'єкта права-юридичної особи. Тому, логічно буде розглядати ліквідацію юридичної особи як конкретний юридичний факт, який передбачає настання цивільно-правових наслідків.

Такий підхід щодо визначення поняття ліквідації юридичної особи викликає суперечки в науковій літературі. Загальновідомо, що юридичні факти уособлюють собою виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Так, законодавчо термін припинення завжди буде взаємопов'язаним із поняттям правовідносин (наприклад, припинення суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності, договорів, повноважень), і лише інколи вживається в значенні припинення суб'єкта. Юридичні факти можуть бути передумовою виникнення, зміни чи припинення конкретних правовідносин, але вони не є передумовою виникнення, зміни чи припинення конкретних суб'єктів чи об'єктів. Тому й існують суперечності в законодавчій дефініції ліквідації юридичної особи, згідно з якою ліквідація юридичної особи – це її припинення без переходу прав та обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб. Цивільне право концентрує свою увагу виключно на наслідках припинення, тому необхідно переглянути легальну дефініцію ліквідації юридичної особи, відповідно до якої суб'єкт господарювання вважається ліквідованим з дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності [9]. Таке визначення не розкриває поняття ліквідації юридичної особи: вказує лише на те, що являє сама по собі ліквідація юридичної особи, а не вказує, що несе ліквідація юридичної особи, тому й складно однозначно визначити момент настання наслідків ліквідації юридичної особи.

Якщо звернутися до суб'єктивно-ідеалістичного напрямку вивчення сутності юридичної особи, то останню можна визначити в якості форми, яка включає декілька різновидів правовід-

носин: по-перше, правовідносини між учасниками юридичної особи, якими реалізується їх права щодо участі в управлінні її справами і формується її воля; по-друге, правовідносини між кожним із учасників юридичної особи та самою юридичною особою, у яких реалізуються їх речові або зобов'язальні права (у випадку наявності таких); і, наприкінці, правовідносини між юридичною особою та всіма третіми особами, у яких юридична особа може виступати як уповноваженим так і зобов'язаним суб'єктом. Це відноситься не лише до юридичних осіб корпоративного права, а й до установ, однак з різницею в тому, що місце учасників юридичної особи в цій формулі займає її управитель.

Тому, якщо розглядати юридичну особу лише як форму існування конкретних правовідносин, тоді, характеризуючи ліквідацію, слід розглядати припинення не так суб'єкта, як самих цих правовідносин. Відтак, якщо форма не може існувати в розриві від свого змісту, то наслідком ліквідації являється і припинення існування самої юридичної особи. Таким чином, ліквідацію можна визначити перш за все як юридичний факт, який несе припинення правовідносин, які наповнюють юридичну особу властивим їй змістом.

Важливо врахувати також судження І.А. Фаршатова, який вважав, що «одні суспільні відносини виступають в якості передумови інших; таким чином, вони активно функціонують як зв'язок причини і наслідку. Їх взаємозалежність і обумовленість якраз і стає основою кваліфікації як первинних так і вторинних категорій типу абсолютних і відносних юридичних фактів у правовідносинах. При конкретних умовах юридичні факти взаємодіють як у своїй системі, так і в інших системах: правових норм та правовідносин. При настанні принципово значимих юридичних фактів, видозмінюючи характер правовідносин, правам та обов'язкам стає «тісно» в старих рамках зв'язків, які швидше склалася. Умовно вони «не уживаються» з цими зв'язками, проявляючи тенденцію до формування якісно нових форм і категорій з елементом якісно нового змісту, формуючим фактором яких виступає фактична поведінка їх учасників» [5]. Автор продовжує, що, оскільки, правовідносини у своїй системі неоднозначні, якась їх частина чи одна із сторін правовідносин має вирішальне значення, набуваючи відносно чи абсолютну самостійність. Так, звичайні правовідносини, трансформуючись в юридичний факт, формують похідні правовідносини.

Таким чином, можна припустити, що кожна із стадій розвитку такого юридичного факту повинна бути послідовно направлена на припинення тих відносин, які набувають форми юридичної особи і завдяки наявності яких і існує.

Загальним підходом виділення двох стадій ліквідації юридичної особи: 1) порядок внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженими ними органу відносно припинення юридичної особи; 2) проведення державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації.

Однак, крізь призму цивільно-правових наслідків ліквідації юридичної особи такий підхід повним чином не охоплюватиме всієї процедури ліквідації юридичної особи. Складно дати однозначну відповідь єдиного підходу на виділення стадій процедури ліквідації юридичної особи, адже регулювання українського законодавства не дає навіть загального поняття ліквідації юридичної особи. Відносно процедури банкрутства стаття 37 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» дає визначення ліквідації як припинення суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснен-

ня заходів щодо задоволення в порядку цього Закону (визнаних судом) вимог кредиторів шляхом продажу його майна [10].

Процедура ліквідації регулюється багатьма нормативно-правовими актами, зокрема Цивільним та Господарським кодексами України, законами України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про господарські товариства», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» тощо.

Ліквідація юридичної особи як форма припинення юридичної особи не передбачає правонаступництва, це означає, що учасники зобов'язання втратили свої права та обов'язки за зобов'язанням, передумовою чого є існування певної обставини, тобто юридичного факту, з настанням якого закон або договір пов'язує припинення зобов'язання.

Юридична особа ліквідується: за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, або за рішенням суду. Тому порядок проведення ліквідації юридичної особи слід поділяти на примусовий та добровільний.

Положення статті 104 Цивільного кодексу України визначають момент припинення юридичної особи в результаті ліквідації, і юридична особа є такою, що припинилася, із дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення [8]. Визначає це запис щодо припинення юридичної особи як родового поняття, у той же час у Господарському кодексі України внесення цього запису пов'язується зі скасуванням державної реєстрації суб'єкта господарювання, що тягне за собою його ліквідацію. Такий підхід до врегулювання правовідносин є не лише недоцільним, а й хибним, оскільки, по-перше, зміщує наслідки з причинами, а по-друге, стосується не обох видів припинення юридичних осіб, а лише одного з них – ліквідації. Звідси виникає питання: як слід розуміти скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання (тобто юридичної особи) як підставу його ліквідації, що має власні підстави для заподіяння?

Тому, враховуючи вищезазначене, а також виходячи із положень статті 110 Цивільного кодексу України, правильно буде вважати, що правові наслідки ліквідації юридичної особи настають з моменту прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи. І ділити процедуру ліквідації на стадії слід починаючи з виникнення правової підстави, а саме з моменту прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи. Адже заходи здійснюються поетапно з метою позбавлення статусу юридичної особи. Тому й основним наслідком такої форми припинення юридичної особи як ліквідація, яка не передбачає правонаступництва, є припинення зобов'язання.

Згідно загальних положень Цивільного кодексу України зобов'язання припиняються ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора).

У частині другій статті 1205 ЦК встановлено, що в разі ліквідації юридичної особи платежі, належні потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 ЦК, мають бути капіталізовані для виплати їх потерпілому або цим особам у порядку, встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом [8].

Приписами статті 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» встановлено, що фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України здійснюється за рахунок, зокрема, внесків роботодавців та капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страховальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [11].

Крім того, у з'ясуванні правонаступництва в конкретних договірних правовідносинах слід виходити з того, що правонаступництво відповідно до пункту 2 частини першої статті 512 ЦК України є самостійною підставою для заміни кредитора у зобов'язанні. Припинення цивільного (господарського) зобов'язання не пов'язано з фактом припинення юридичної особи шляхом реорганізації. Так, стаття 609 ЦК України передбачає, що зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Однак стаття не пов'язує припинення зобов'язання із припиненням юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення [12].

Ліквідація як результат наявності юридичного факту, який відбувається послідовне припинення прав і обов'язків самої юридичної особи, а також осіб, наділених правом брати участь в її управлінні, тобто всіх тих відносин, які набувають форми юридичної особи, що у свою чергу призводить до припинення самої юридичної особи. Однак перш за все припиняються відносини між учасниками юридичної особи, у яких реалізуються їх права на участь в управлінні юридичної особи і в яких формується воля юридичної особи. І тільки тому, що при відсутності цих відносин юридична особа позбавлена волевиявлення, припиняються і всі інші відносини, які формуються навколо юридичної особи, і, як наслідок, сама юридична особа.

У Цивільному кодексі УРСР 1963 року припинення з правонаступництвом мало назву «реорганізація», цей термін у новому Цивільному кодексі не застосовується, лише в Господарському кодексі, під яким розуміється припинення діяльності суб'єкта господарювання (частина 1 статті 59). Також під цим терміном розуміється й шлях утворення суб'єкта господарювання (частина 1 статті 56) [9].

Видами припинення юридичної особи з правонаступництвом (реорганізацією) є: злиття, приєднання, поділ, перетворення (частина 1 статті 104 ЦК, частина 1 статті 59 ГК). За Цивільному кодексі УРСР 1963 року та Законом України «Про підприємства в Україні» (втратив чинність) і чинним Законом України «Про господарські товариства» таких видів налічувалося п'ять, бо до їхнього складу відносився також виділ (виділення) однієї юридичної особи зі складу іншої. За чинним законодавством виділ не є видом припинення з правонаступництвом (реорганізацією), оскільки, при виділі не відбувається припинення ніяких юридичних осіб – ні тієї, яка виділяється зі складу іншої, ні тієї, із якої відбувається виділ. Відповідно до статті 109 Цивільного кодексу України виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав і обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб. Відтак, виділ – це один із шляхів утворення юридичної особи в результаті реорганізації іншої юридичної особи. Тому до виділу застосовуються за аналогією положення частини 1, 2, 4 статті 105 та статей 106, 107 Цивільного кодексу (частини 2 статті 109 Цивільного кодексу) [8].

Однак цього визначення недостатньо для виділення ліквідації від суміжних правових явищ, враховуючи, що в юридичній літературі ліквідація визнається однією з форм (способів) припинення юридичної особи, поряд із її реорганізацією. Український законодавець не лише відносить реорганізацію юридичної особи до форми її припинення, але і не дає взагалі визначення її поняття.

При злитті, приєднанні і поділу реорганізованої юридичної особи вона припиняє своє існування. Ще однією причиною від-

несення реорганізації до форм припинення юридичної особи є перш за все закріплене законодавцем у діючому Цивільному кодексі визначеного поняття ліквідації. Як відомо, воно визначається як припинення юридичної особи без переходу його прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб, що мимоволі змушує думати про те, що існує ще і можливість його припинення із переходом його прав і обов'язків порядку правонаступництва до інших осіб, і тому в якості такої можливості, незважаючи на явну логічну помилку в цій побудові, сприймається реорганізація.

Постає питання: чи можна відносити інші форми реорганізації до однієї із форм припинення юридичної особи? Насправді, будь-яку із них можна назвати не припиненням, а створенням або в крайньому разі зміною юридичної особи. Так поділ юридичної особи можна сприймати як створення двох і більше нових юридичних осіб на місці існуючих, злиття – як створення одного із двох і більше існуючих, перетворення – як створення нової на основі майна існуючої, а приєднання – як зміна існуючої.

Варто зазначити, що одночасна наявність і процесів створення юридичної особи, і процесів припинення при реорганізації юридичних осіб, а також відсутність легальної дефініції реорганізації в тексті Цивільного кодексу, породжує термінологічну плутанину і в інших законах.

Відтак, у більшості випадків реорганізації юридичної особи відбувається її припинення, і, як правило, момент припинення однієї юридичної особи співпадає із моментом виникнення нової юридичної особи, що теж слід вважати неприйнятним.

Науковці неодноразово звертали увагу на те, що поняття реорганізації юридичної особи як однієї із форм її припинення є некоректним і не охоплює всі її різновиди. При цьому, деякі автори (такі як Т.Е. Абова, А. Ю. Кабалкин, В.П. Мозолин, В.В. Лаптев, А.В. Вишнякова) пропонують розглядати реорганізацію в якості специфічного способу формування нових і припинення діючих юридичних осіб [9]. Однак подібний підхід не вирішує проблеми, і більше того уникає такого вирішення, оскільки в такому випадку так і залишається нез'ясованим питанням, що представляє собою реорганізацію юридичної особи, і можна тільки впевнено стверджувати, що вона собою не являє ні ліквідації, ні створення юридичної особи в її чистому вигляді. В інших дослідженнях, зокрема Б.Б. Черепакіна, науковець намагається відокремити ліквідацію від реорганізації на основі законодавчих положень, а саме: лише при реорганізації має місце правонаступництво, при цьому правонаступництво виключно універсальне. Винятком є випадки, при яких правонаступництво має місце і при ліквідації юридичної особи шляхом капіталізації платежів по обов'язках із завданням шкоди життю і здоров'ю. Тут слід зупинитися на питаннях про те, наскільки універсальне правонаступництво є характерною рисою реорганізації. Аналіз різних форм реорганізації показує, що в дійсності при реорганізації юридичних осіб не завжди є в наявності універсальне правонаступництво, якщо під останнім слід розуміти перехід усіх прав і обов'язків від однієї особи до іншої, а не перехід певної їх сукупності чи окремих прав і обов'язків [10]. Достатньо суперечливим є універсальне правонаступництво при такій формі реорганізації, як поділ, так як у такому випадку до кожного із правонаступників застосовується лише певна сукупність або навіть окремі права і обов'язки правопередника. Тому із впевненістю можна говорити про те, що при всіх різновидах реорганізації має місце правонаступництво як таке, але не завжди універсальне. З іншої сторони сингулярне правонаступництво може мати місце і при ліквідації юридичної особи. Тому правонаступництво не може стати

критерієм, за яким можливо було б відрізнити реорганізацію від ліквідації юридичної особи.

Висновки. Суть правої природи ліквідації юридичної особи полягає в тому, що права і обов'язки припиняються в результаті правомірний дій – угод, припинення прав може бути однією із форм юридичної відповідальності за вчинене правопорушення, також припинення прав одних суб'єктів може виступати заходом захисту прав і законних інтересів інших суб'єктів. Отже, ліквідація юридичної особи набуває ту чи іншу правову природу в залежності від підстав здійснення ліквідації юридичної особи, тому можна стверджувати, що цивільно-правові наслідки настають такі з моменту прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи.

Таким чином, при ліквідації юридичної особи має місце припинення відносин, у яких реалізуються права управителів (учасників) юридичної особи, які беруть участь в управлінні юридичної особи, а при реорганізації юридичної особи відбуваються зміни вказаних відносин.

Література:

1. Гражданский кодекс РФ. Часть первая. Научно-практический комментарий / под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина, В.П. Мозолина. – М, 1996. – 116 с.
2. Кралин А. Реорганизация акционерного общества: понятие и особенности // Хозяйство и право, 2003. – № 7. – 56 с.
3. Повар П.О. Поняття ліквідації підприємства / П.О. Повар // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2002. – № 1 (87). – С. 135–144.
4. Титова О.В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». – Донецьк. – 2006. – 19 с.
5. Фаршатов И.А. Производные правоотношение // Государство и право, 1998. – № 2. – 29 с.
6. Черпахин Б.Б. Правопреемство по гражданскому праву / Б.Б. Черпахин. – 322 с.
7. Щербина В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>.
10. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 № 1105–XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.
12. Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів : Лист Вищого господарського суду від 13.05.2013 № 01–06/796/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0796600-13>.

Швец О. В. Правовая природа процедуры ликвидации юридического лица

Аннотация. Статья исследует правовую природу процедуры ликвидации юридического лица и момент наступления гражданско-правовых последствий ликвидации юридического лица.

Ключевые слова: ликвидация юридических лиц, юридический факт, правоотношение, момент наступления гражданско-правовых последствий, реорганизация.

Shvets O. Legal nature of liquidation of the legal entity

Summary. The article researches the legal nature of liquidation of the legal entity and the occurrence of civil consequences of liquidation of the legal entity.

Key words: liquidation of legal entities, legal fact, relationships, occurrence of civil consequences, reorganization, succession.